تەلارسازیی نوێ

دارا محەمەد عەلی

گومان لەوەدانییە ڕەوڕەوەی پێشکەوتنی مرۆڤایەتی هەر دەبێ بەرەو هەوراز هەڵکشێ، نەک بەپێچەوانەوە، چونکە ئەوەیان حەتمیەتێکی مێژووییە وەکو قۆناخە جیاجیاکانی مرۆڤایەتی. ئینجا بەهاو سەروەریەتی ئەم دیاردەیەش دەگەڕێتەوە بۆ «مرۆڤ» کە ئەویش لە ئاکامی کۆمەڵێ بەهای گۆڕانکاری لەسەر ئەم بوونەوەرەو پێشکەوتنی هەمەلایەنی «فەسلەجی و هزر و بیر و بۆچوون و لێکدانەوەی جیاجیا.. تاد»

پاشدان ڕوانین و دید و ڕوئیای ئەم مرۆڤە وەک (خود-زات) بەشێوەیەکی تایبەتی بەرامبەر بەکۆمەڵگەی خۆی و سەرجەم کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی و دەربڕینی خزمەتگوزاری و خزمەت بەخشینی ئەم زاتە لە هەر بوارێکی بەها جیاجیاکانی مرۆڤایەتیدا خۆی دەبینێتەوە.

ئینجا لێرەدا سەرجەم بوارەکانی داهێنان لە «زانست و مەعریفە و فیکر و بیر و بۆچوون تا دەگاتە هونەر و ئەدەب بەهەموو لقوپۆپ و شێوازە جۆراوجۆرەکانی خۆی لە «دەربڕین و ستێتیکا»ی دوێنێ و ئەمڕۆدا هەر هەمووی ئەمانە تێکەڵ بەژان و ژوون و ژیانی مرۆڤ و خەونە ئاڵو واڵاکانی ئەم بوونەوەرە بووەو تا دێ پتر ڕووەو قووڵایی و نهێنییە نادیارییەکانی دەچێ و پەیتا پەیتا ئاشکرایان دەکا، ئەم «دیاردە مرۆڤایەتییەش» هەرگیز لەبن نایێ و ئاوەکەی چک ناکا. یەکێ لە توخمە گرنگەکانی هونەری شێوەکاری بەگشتی و وێنە بەتایبەتی، توخمی «هێڵ»ە بۆ سەرجەم پلان و نەخشە و دانانی هەر کار و بابەتێکی هونەری و غەیرە هونەریش بێت لە ژیانی مرۆڤدا بەکارهێنراوە.

بگرە هەر «لە هێڵکاری»یە سادەو پڕ ماناکانی مرۆڤی چاخە جیاجیاکانی نێو ئەشکەوتەکان تا دەگاتە ئەوپەڕی پێشکەوتنی «تەکنۆلۆژیا»ی سەردەم. توخمی «هێڵ و هێڵکاری و قەڵەمکێشی» دەورێکی سەرەکی گرنگ و باڵای خۆی تێدا بینیوە بۆ ڕێکو پێک خستنی ژیانی مرۆڤ.

هونەری «بیناسازی» بەبێ هێڵکاری و دانانی نەخشەیەک نایەتە ئەنجام کەوابوو «توخمی هێڵ-LINE» ؟

کەچی ڕۆحی هونەری شێوەکارییە بەشێوەیەکی گشتی و ڕەسم بەتایبەتی» ئاوەهاش لەکاری «هونەری تەلارسازی ئەم گیان و ڕۆحە دووبارە دەبێتەوە»

وەستایەکی کۆنی بیناکاری لەمەڕ کوردەواری لای خۆمان، بۆ ژوورێک یا خانوویەکی هاکەزایی گەر نەخشەیەکیشی لەسەر قاقەزدا نەڕشتبێ ئەوە دوور نەبووە هەر بەشێوەیەکی ڕەمەکی بە قامکی دەستی لەسەر زەوی و گڵەکەوە وەکو بیرۆکە نەخشەیەکی سادەو ساکار هێڵەکانی کێشاوەو پاشان بە «داو یاخود بەن یا تەناف»

باڵاخانەیەکی زەبەلاح لە ئەڵمانیا

دەهات لەسەر پانتایی زەوییە ئامادە کراوەکە دووبارەی دەکردەوە.. بەڵێ «بست یاخود درێژی پێ یا شاقاو بەکارهێنان» لە پێوەرە هەرە دیارو باوەکانی نێو کۆمەڵگەی کوردەواری بووە بۆ مەبەستی جیاجیا لەوانەش بۆ «کاری پێوەری نەخشەو بیناکاری» کەوابوو ئێستا «ئەندازیارێکی تەلارسازی» ناتوانێ پەنا بۆ ئەو توخمە گرنگە کە «هێڵ»ە نەبات، بەڵام ئەویش بەجۆرەها ستایل و کەرەستە و ئامێر و عەقڵێکی سەردەمانە پێشوازی لێدەکا!!

هونەری بیناسازی نوێ

بەشێوەیەکی ساکار ئێمە دەتوانین مۆرک و خەسڵەتە بنەڕەتییەکانی هونەری «تەلار سازی» لە مێژوودا دەستنیشان بکەین و کەڵکی هونەری بیناسازی لێ وەرگرین. ئەوەتا وەکو شارستانیەتە کۆنەکانی «میسری، فیرعەونی، ئیغریقی، ڕۆمانی، ئیسلامی، مەسیحی، چەرخی بووژانەوە، ڕێنیسانس» و سەدەی هەژدەو نۆزدە تا دەگاتە سەدەی بیست. هەریەکێک لەمانە هەڵگری جۆرێکی تایبەت بە هونەری تەلارسازی بوونە.

وا هاتووە کە هونەری میسری- فیرعەونی بە «تەلارسازی قەبروگۆڕەوە» نێوی دەرکردووە لەوانە وەکو دروستکردنی «هەرەمەکان- أهرامات». ئیغریقیەکانیش بە «تەلارسازی پەرستگا» شۆرەتی دەرکردووەو ڕۆمانیەکانیش بە «تەلارسازی گەرماو و شانۆ» و زۆریش شانازییان پێوە کردووە، ئینجا «تەلارسازی ئیسلام»یش بە بیناسازی مزگەوت و منارە بەناوبانگ بووە، تا دەگاتە مەسیحییەکان کە بە بیناسازی «کڵێسەو خانووبەرەی جوانەوە» خەریک بوونە.

لە پاشدا چەرخی بووژانەوە- ڕێنسانس بە «کۆشک و تەلار و کاتدرائیات» کە بەوپەڕی هونەرییەوە دروست و ساز دەکرا..

سەدەی هەژدەمیش بەو تەلارسازییە هاتووە کە لە بەرژەوەندی چینی بۆرژوا بووەو ئینجا سەدەی نۆزدەش بەو جۆرە تەلارسازییە خەریک بووە کە بتوانێ وەکو «پێویستی پێوەندی لەنێو خەڵکدا دروست بکات.» هەروەها سەدەی بیستەمیش بەهونەری (تەلارسازی نوێ) لە «باڵەخانەی زەبەللاح- ناطحات السحاب) و کارگە و وێستگە و باڵەخانەی هاوبەش)دا خۆی دەبینێتەوە...

ئینجا بۆ تەلارسازی سەدەی بیستەم کەرەستەی نوێ بەکارهێندراوە کە بە بنەمای ئەم مەسەلەیە دادەندرێ و ئاسانکارییەکی تەواوی بەکرداری دروستکردن و تەلارسازی بەخشیوە.

هەروا بەپێ و بۆچوونی شێوازە هونەرییەکانی ئەمڕۆکە «مەدەنیەتی نوێ و هونەری نوێ» پێویستی پێیەتی و قبوولی دەکا.

گرنگترین ئەو کەرەستانەش لەبەکارهێناندا ئەمانەن:

١- کانزا ٢- چیمەنتۆی کۆنکرێت ٣- شووشە.

هەروەکو دروستکردنی چەند باڵەخانەیەک لەم کەرەستانە، لەوانە باڵەخانەی «کریستاڵ پالاس» لە لەندەن و باڵەخانەی «پێشانگەی ئامێرەکان» لە پاریس، بەڵام پاشان ڕووخێندران!! تەنیا بۆ تەلارسازی ئەم دوانەش کەرەستەی «ئاسن و شووشە» بەکارهێندرابوو.

بەڵام تاوەری ئیڤل لە ئاسن دروست کراوەو

دوو شێوە تەلارسازیی ڕۆژئاوایی - ئەوروپا

بەرزییەکەی (٣٠٠) مەترە.

کەرەستەی «چیمەنتۆی کۆنکریت» ساڵی ١٨٦٨ لە لایەن «مۆنێ»ی فەرەنسی دۆزرایەوە و لە ئەڵمانیا بە «چیمەنتۆی کۆنکرێت- Monnier beton» ناوزەد کرا.

بۆ یەکەم جاریش لە ساڵی ١٨٩٠ لەشاری پاریس و لەندەن ئەم کەرەستەیە بەکارهێندرا..

ئێستاش لە کەرەستە بنەڕەتییەکانی ئەم سەردەمە دەژمێردرێن بۆ دروستکردن و دامەزراندنی تەلارسازی و باڵەخانەی زەبەللاح و فرە بلند کە بە (ناطحات السحاب) ناودەبردرێ.

خەسڵەتە گرنگ و باشەکانی ئەم کەرەستانەش ئەمانەن:

١- توندو بەهێزی کەرەستەکە.

٢- توانایی لەسەر لێڕاهاتن و بەردەوامی.

٣- تۆکمەو پتەوی.

٤- نرخ کەمییەکەی.

گرنگترین توخمە بەرچاوەکانی تەلارسازیی نوێ:

١- کۆڵەگەو ستوونە بەتاڵ و بۆشەکان (Lespilotis) ئەو کۆڵەگانەن کە لە چیمەنتۆی کۆنکرێت ئەنجام دەدرێن و باڵەخانەکانیش لەسەریەوە دروست دەکرێن، ژێر باڵەخانەکانیش بۆ باخچە و شوێنی تایبەتی ئۆتۆمۆبێل بەکاردەهێندرێن.

٢- بانەکان، بۆ زۆر مەبەست بەکارهێندراوە لەوانە وەکو مەلەوانگە. فرۆکەخانە.. تاد.

٣- گشت پەنجەرەیی.. بە پەنجەرەکردنی سەرجەم ڕووبەری ڕووی باڵەخانەکان هەر لەژێرەوە تا تەوقی سەرەوەی باڵەخانەکە و لە هەمان کاتدا پێشوازی کردنیان لە تیشکی خۆر.

٤- هۆیەکانی کارەبا، تەواوی ئەو باڵەخانانە کارەبا ڕێژ کراون بۆ مەبەستی (ڕۆناکی- ساردی- گەرمی- نوێکردنەوەی با.. تاد)

٥- پشوودانی ناوەوە.. بۆ ئەم مەبەستەش کارێکی هێجگار ڕێکوپێک کراوە کەوا بگونجێ لەگەڵ ژیانی ناوەوەی ئەم باڵەخانانەدا وەکو جوانکردن و دامەزراندنی هەمیشەیی.

بەناوبانگترین تەلارسازە نوێیەکان

- ئەنتۆنیۆ گۆدی (١٨٥٢ - ١٩٦٢) ئیسپانی بووە ئەو کارانەی کە ئەنجامی داون هەر هەمووی لەشاری «بەرشلۆنە»دان.

- ڤیولیێ لۆ دوک (١٨١٤ - ١٨٧٩) لە هونەرمەندە بەراییەکانی فەرەنسی دەژمێردرێ کە بەرەنگاری و دژ بە (تەلارسازی کلاسیک) وەستا، بەڵام هونەری تەلارسازی «گووتی- غوطی» کاری خۆی لەسەر ئەم هونەرمەندە کردبوو و تاکو لەسەر ژیان بوو مۆرک و خەسڵەتی هونەری ڕۆمانی پاراست.

- ولیەم مۆریس-ی ئینگلیزی ئەم زاتە حەزی لە «شێوازی ساکار» بوو لە هونەری تەلارسازیدا بەپێچەوانەی «شێوازی فیکتۆری» کە ئەوسا باوبوو..

- هەروەها لە بەلژیک ڤان دۆفیلد- «١٨٦٢- ١٩٥٧» ئالای بەرزی «تەلارسازی نوێی» هەڵگرتبوو.

- ئۆتۆ ڤاگنەر- «١٨٤١- ١٩١٨»ی نەمسایی

شۆرەتی تەلارسازی بە بەرۆکیەوە خرا..
- هنری سۆڤاج- «١٨٧٣- ١٩٣٢»ی فەرەنسیش یەکێک بوو لەسوارچاکانی بواری تەلارسازی.
- ئینجا «لوبارون جینی-» ئەمریکی کە لە شیکاگۆ مەزنترین ساختمانی دروست کرد..
- لویس سولیڤان- ئەو تەلارسازە بەناوبانگە بوو کە لە شارەکانی شیکاگۆو نیویۆرک.
دەستپێشخەری لە دروستکردنی یەکەم ساختمانی جۆری زەبەللاحی باڵابەرز «ناطحات السحاب» کرد..

تەلارسازی هاودەم

هونەری تەلارسازی لە سەدەی بیستەم بەشێوەیەکی زۆر خێرا پێش کەوت، پاڵنەری ئەم پێشکەوتنەش ناگەڕێتەوە تەنیا بۆ لایەنی «وەزیفی یاخود سوودمەندی» تەلارسازییەکە، بەڵکو پتر بۆ لایەنی «شێوە هونەری»یەکە دەگەڕێتەوە، کە هاودەم بوو لەگەڵ ئەو ڕێچکەو قوتابخانە هونەرییە نوێیانەی کە یەک لە دوای یەکدا لەدایک دەبوون بەحەق «تەلارسازی هاودەم- معاصر» بەو قۆناخانەدا تێپەڕی کە زۆر جیاوازی نەبووە لەگەڵ قۆناخە هونەرییە نوێیەکان وەکو «هونەری شێوەکاری» هەر بۆیە ماڵرۆ دەڵێ: «هونەرمەند سیزان بەخەیاڵ پێشبینی تەلارسازی سەدەی بیستەمی دەکرد!!»
لەبەر ئەوە کارتێکردنی قوتابخانەکانی هونەری شێوەکاری لەسەر بوارەکانی هونەری تەلارسازی بە ئاشکرا دیارە بەتایبەت لە سیماو ڕوخساری هونەری «شەش پاڵوویی- کوبیزم- تەکعیبی» هەروا هونەری «داماڵین- ڕووتەڵەکی- ئەبستراکت» کە زۆر لە هونەری تەلارسازی هاودەم بڵاوەی سەندووە، لەوانە تەلارسازی بەنێو دەنگ «لۆکوربیزیێ» کە «هونەری کوبیزم» زۆر کاری تێکردبوو!! هەروا کارتێکردنی هونەرمەند «مۆندریان» بەشێوەیەکی زەق و ئاشکراو ڕوونە لە دیتنەوەی «تەلارسازی ئەبستراکت»دا..
پاشان زێتر و پتر لەسەر دەستی «قوتابخانەی- باوهاوس» نەشونمای کرد کە پێشەنگەکەی «گروبیوس»ی تەلارساز بوو.

بەناوبانگترین تەلارسازانی سەدەی بیستەم

- رایت تەلارسازی ئەمریکی «١٨٦٩-؟» ئەم هونەرمەندە لە داهێنان و شێواز و گۆڕانکاری بەردەوام بوو.

تەلارسازیی - ژاپۆن

بۆ ماوەی «٦٠» شەست ساڵ کاری خۆی لە هونەری تەلارسازی چکۆلەی ئەمەریکی کردبوو.
- پیرێ-ی فەرەنسی «١٨٧٤ - ١٩٥٤» یەکەم کەس بوو «چیمەنتۆی کۆنکرێت»ی لە تەلارسازی نوێدا بەکارهێناوە.
- گروپیوس «١٨٨٣- ؟»ی ئەڵەمانی کە بە دامەزرێنەری «قوتابخانەی باوهاوس» دادەنرێ و ئامانجی سەرەکی ئەم زاتە «تێخزاندنی هونەر بۆ تەلارسازی بوو» هەروا بۆ هونەرە دەستییەکانیش بوو بەشێوەیەکی گشتی.
- لوکۆربیزیێ-ی سویسری فەرەنسی «١٨٨٧- ؟».
ناوی ڕاستی جانریێ بوو. کە بە بەناوبانگترین هونەرمەندی تەلارسازی هاودەم لە قەڵەم دەدرێ.. لاباڵی سوێسری لەشاری زانکۆی پاریسدا بە بەهاترین نموونەی تەلارسازی نوێیە کە لوکۆر بیزیێ نەخشەی بۆ داناوە، هەر ئەم زاتە وێنەگریش بووە.
پەیکەرتاش و ڕێکخەری شار و نووسەر و مێژوونووس بووە، لە کتێبە زۆرینەکانیدا گەلێ تۆژینەوەو تیۆری تەلارسازی بڵاوکردۆتەوە بەپلەی یەکەمیش لە هونەری تەلارسازیدا پشت بە «جوانی- ستاتیک و خۆشی» دەبەستێت، بەر لە سوود و قازانج.. ئەو بیردۆز و توێژینەوانەشی هەر هەمووی لە پرۆژە و یەکەیەکی نیشتەجێی لەشاری «مەرسیلیا» و شوێنانی تر ئەنجام و بەرجەستەی کردوون.
-/ نیوترا «١٨٩٢- ؟»ی نەمسایی ئەوەیان پسپۆڕ بووە لە خانووبەرەی تاکەکەسی، لەکارە هەرە دیارەکانی تەلارسازی ئەم زاتە «خانووی هەڵواسراو»ی دروست

کردووه بۆ شارەکانی لۆس ئەنجلۆس- کالیفۆرنیا.

بۆ هونەری تەلارسازی کوردیش دەبێ چی بکرێ

نکوولّی لەوە ناکرێ تەکنۆلۆژیای سەردەم خزاوەتە نێو کاروبارو ڕۆح و گیان و عەقڵ و هەستمان، زۆرینەی پێداویستیەکانی ئەمڕۆی مرۆڤ لەسەر ئاستی سەرجەم کۆمەڵگای مرۆڤدا لە ئان و ساتە پێویستیەکاندا بەهانای مرۆڤەوە هاتووەو ئەم جیهانە پان و بەرینەشی بۆ ئێمەی مرۆڤ کردۆتە نەک گوندێک، بەڵکو ماڵێک، باخچەیەکی شەنگ!!

کەوابوو بۆ ئێمە دەبێ نەکرێ «تەکنۆلۆژیای سەردەم» بە هەشتەمین سەر سوڕهێنەرە جیهانییەکان لە قەڵەم نەدەین.

گرنگ لەوەدایە ئێمەی کورد چۆن پێشوازی لەم دیاردە شارستانییە گرنگ و بە بەهایە بکەین و وەڵامی سەردەمانەی ئێمە لە بەرامبەریدا دەبێ چۆن و چی بێت؟!!

قەڵەمکێشی ژیانی ئەمڕۆی مرۆڤ یەکەوسەر پەیوەستە بەو ئەفراندن و داهێنانە گرنگانە و تا ئێمەش بتوانین داهێنانی تری لێ هەڵێنجین و خەڵکانی تریش لە چاومان بکەنەوە!!

چونکە هەروا بووە، پێشکەوتنی کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی بەندە بە «وەرگرتن و بەخشین لە سەرجەم بوارەکانی ژیانی مرۆڤ و مرۆڤایەتی بە مەبەستی گەیشتن بە «لووتکە» ئەوەتا گەر بێت و ئاوڕێکی وردبینانە بۆ مێژووی دێرینی بیناسازی سەرجەم پارچە و شار و شارۆچکە و دێهاتەکانی کوردستان بدەینەوە، دەبینین ئەم میللەتەش دەست و پەنجە و قامکی زێڕ نەخش و بەخشینی لەسەر خاکی زێدی باب و باپیران لە ئەمارات و کۆشک و تەلار و ڕێگاو بان و پرد و خانوو بەرەو دیوەخان و سەکۆ و قەڵای هەمەجۆری هونەری تەلارسازی دەوری کارامەی هەبووە، بگرە هەر لە داڕشتنی نەخشەسازی سەرەتاوە تا دەگاتە هونەری «ورد و درشتکاری» ڕازاندنەوە لە نەخش و نووسین و نیگار و زەخرەفەی سەر تاق و دیوار و بنمیچ و دەلاقە و کوڵەگە و ستوون و دەرگا و پەنجەرەکان.

ئەوەتا پاشماوە دێرینەکانی کوردستان لە مۆزەخانەکانی کوردستان و مۆزەخانەکانی جیهانیدا لەسەر ئاستی هونەری تەلارسازی و پاشکۆکانی ئەم کارانە کە هەر پەیوەستن بەو هونەرە گەواهی بۆچوونەکانمان دەدەن.. ڕای زۆربەمان ئەوەیە پێش هەموو شتێک شوێنەوارە کۆنەکانی کوردستان لە فەوتان و نەمان بپارێزین، چونکە ئەوەیان بەشێکی هەرە گەورەی ڕووی گەشی ڕۆشنبیری تەلارسازی ئەم میللەتە دێرینە وەدیار دەخا. هەروا چارەسەری مان و بەردەوامێتی بۆ بدۆزرێتەوە..

کەوابوو شارستانیەتی کوردیش لە پێکهاتەکانی سەرجەم شارستانییەتی مرۆڤ دەژمێردرێ وەکو قۆناخە جیاجیاکانی مێژوو، مەگەر ئێمەش دەبێ بیرێکی وردی هونەری تەلارسازی کوردی ئەمڕۆ و سبەینێی بۆ بکەین و بزانین تەنیا بۆ تاقە نەخشەو موفرەدەیەکی ئەندازەیی لە مێژووی تەلارسازی کوردیدا، بۆ تەلارو ساختمانێکی مۆدێرنی ئەم سەردەمە «کرداری تەوزیف» کردنەکە چۆن دەبێ و چۆن مامەڵەی لەگەڵدا دەکرێ!!

بێگومان بۆ ئەم مەبەستە پیرۆزەش پەنا دەبردرێتە بەر لایەنەکانی پێوەندار، لەپێش هەمووشیانەوە «ئەندازیاری تەلارسازی» دێت، هەڵبەتە ئەم ئەندازیارە بەڕێزەش دەبێ هەگبە و خەرواری ئەم هونەرەی پڕ بێ لە ڕەهەندی جوانی و داهێنان و ڕۆشنبیری هەمە چەشنی «کۆن و نوێ»، چونکە ئەم باکگراوندە ڕۆشنبیرییە بیناسازییە بۆ هەموو وەختێک پێویستە بەتایبەت بۆ ئەم قۆناخەی ئێستامان کە دەور دەوری ئاوەدانکردنەوەی کوردستانی ڕەنگینەو هەر دەشبێ چەمکەکانی ئایدیای ئەم دیاردە شارستانیەتە بەرەو پێشقە بڕوا....

هەولێر/ ٢٠٠٥

سەرچاوە:

١- الفن عبر التاريخ، عفيف بهنسي، الناشر: الفن الحديث العالمي، طبع في مطبعة الجمهورية بدمشق، عفيف بهنسي/ مدير الفنون التشكيلية و التطبيقية.